

Paveikslų rėmų saugojimas ir transportavimas

Audronė ČYŽIENĖ

Meno istorijos veikaluose paveikslų rėmams skiriama nepaprastai mažai dėmesio, net retai pasitaiko albumų, kuriuose būtų reprodukuojami įrėminti tapybos kūriniai. Tačiau rėmai, kad ir nebūdami savarankiški meno kūriniai, yra labai svarbūs paveikslo elementai, atliekantys dvi funkcijas: jie puošia paveikslus ir juos saugo, suteikia kūrinių konstrukcijai tvirtumo.

Seniausių paveikslų rėmai – medinio tapybos pagrindo pakraščiuose pritvirtintos – vinimis ar kaištukais medinės juostelės, kurias dailininkas pats nugruntuodavo, nudažydavo ar nuauksuodavo. Išlikę XV–XVI a. didelių altorinių kompozicijų eskizai liudija, kad dar ir tuomet paveikslų rėmus tapytojai suprojektuodavo patys, be to, dalyvaudavo juos gaminant. Tik XVII a. rėmus imta gaminti atskirai, specialiose stalių ir auksavimo dirbtuvėse, kuriose vėliau, XIX a., išsivystė industrinė lentjuosčių ir rėmų gamyba. Rėmų meistrai niekuomet nežymėdavo savo darbų ženklais – inicialais, parašais ar kitomis signatūromis, todėl nieko nežinome net apie gražiausių, meniškiausių rėmų autorius.

Lietuvoje išliko nedaug tikrų epochinių rėmų – tamsiomis spalvomis dažytų olandiškųjų, prabangių, voliutomis ir augaliniu ornamentu puoštų barokinių, plastiškų, dažnai ašūrinių ir nesimetriškų rokokinių, santūriai dekoruotų klasicistinių. Tokie rėmai būdavo gaminami dažniausiai iš liepos, kedro ar pušies, rečiau iš ąžuolo, uosio medienos. Išdrožinėjus arba iš specialios masės suformavus ornamentą, rėmai būdavo gruntuojami, auksuojami ar sidabruojami.

Žymiai didesnė muziejuose saugomų rėmų dalis yra pagaminta XIX–XX a. pr. Vokietijos, Austrijos ir Rusijos fabrikų. Tai stilingi, įvairių formų, geros kokybės rėmai, pagaminti dažniausiai iš klijuoto pušinio bageto. Reljefinis ornamentas suformuotas iš specialios masės ir padengtas blizgančiu arba matiniu auksu, sidabru, plonais bronzos lapeliais ir po to lakuotas. Rėmų auksavimui naudoti įvairūs būdai: polimentinis arba aliejinis.

Daugiausia muziejuose saugomų rėmų – XX a. antrosios pusės Podolsko (buv. RTFSR) ir Baltarusijos dailės kombinatų produkcija. Šie rėmai pagaminti iš blogos kokybės nedžiovinoto pušinio bageto, todėl ant jo silpnai laikosi gipso puošyba, ji lengvai atšoka ir nubyra. Netvirta ir auksą imituojanti bronzos danga, ji eizėja, lupinėjasi ir nukreto dideliais gabalais.

Rėmų auksavimo ir sidabravimo būdai

Norėdami atkreipti dėmesį, kokios netvirtos, trapios, nepaprastai jautrios ir opios medžiagos naudojamos rėmams auksuoti ir sidabruoti, kaip lengvai gali būti pažeisti gražiausi, taurių metalų spindintys paveikslų papuošimai, trumpai apžvelgsime rėmų puošybos metalų dangomis būdus ir medžiagas. Be to, primename, kad mūsų dienas pasiekusi ir beveik nepakitusi auksavimo ir sidabravimo technika turi keleto šimtmečių senumo tradicijas.

Baroko stiliaus rėmai.

Polimentinis (blizgusis klijinis) auksavimas ir sidabravimas. Medinis lygus ar drožinėtas paviršius pirmiausia įklijinamas, po to gruntuojamas iš kreidos ir klijų pagamintu gruntu. Išdžiūvęs gruntas šlifuojamas, modeliuojamas ir poliruojamas. Ant jo minkštu teptuku dengiami šeši, kartais aštuoni ar net dešimt sluoksnių polimento – specialaus raudonos, rudos ar, rečiau, juodos spalvos molio, sumaišyto su pūdytu kiaušinio baltymu arba odos klijais. Polimento paviršius poliruojamas zomšos skiaute, vilgomas degtine ir su specialiais auksavimo įrankiais dengiamas metalo lakšteliais. Po to metalo danga poliruojama įvairių formų ir dydžių agato dantukais. Tokiu būdu gauname blizgantį veidrodinį auksavimą ar sidabravimą. Darbas laikomas kokybišku, jei nupoliruotame paviršiuje meistras mato savo atvaizdą...

Matiškasis klijinis auksavimas ir sidabravimas. Jei norima gauti

STORAGE AND TRANSPORTATION OF PICTURE FRAMES

Audronė ČYŽIENĖ

The art history manuals devote scant attention to picture frames; there are very few albums that reproduce framed paintings. Frames, however, although not being an independent art work, are absolutely important elements of pictures. They perform two functions: decorate and protect paintings; make the constructions of artworks stronger. The frames of the oldest pictures were wooden strips fixed to the border of a wooden picture foundation by nails or brads and which were undercoated, painted or gilded by the painter himself. The remnant sketches of large compositions of the 15th–16th centuries show that picture frames at that time were designed by painters themselves who also participated in their production process. Only in the 17th century, the production of frames developed into a separate activity done in special woodworkers' and gilding workshops that later, in the 19th century, developed into production shops of industrial planks and frames. Frames' masters had never marked their works with their initials, signatures or any other signs and therefore no information is available about the authors of even the most beautiful and ornamental frames.

blausų, neblizgantį auksuotą ar sidabruotą paviršių, visi parengiamieji darbai atliekami lygiai taip pat, tik polimentu dengiama viena ar du kartus ir nepoliruojama. Be to, ir padengtas metalo lakšteliais paviršius nepoliruojamas agato dantukais. Jis išlyginamas minkštu voverės plaukų teptuku ir padengiamas specialiu matinimo tirpalu. Šis tirpalas apsaugo dangą nuo oksidacijos ir suteikia jai švelnų aksominį spindėjimą.

Metalu dengti paviršiai, reikalui esant, gali būti lesiruojami, t. y. dengiami spalvotu laku.

Dekoruodami rėmus meistrai derindavo iškiliųjų reljefinio ornamento vietų polimentinį veidrodinį auksavimą su giliųjų dalių matiškuoju auksavimu, pasiekdami nuostabaus išraiškingumo, taurumo, gyvumo ir šėšėlių žaismo. Klijiniais auksavimo ir sidabravimo būdais dekoruoti kūrinių yra ypač jautrūs drėgmei, temperatūros svyravimams ir, be abejo, mechaniniams pažeidimams. Todėl jie gali būti saugomi ar eksponuojami tik tinkamose patalpose.

Klijiniai auksavimo ir sidabravimo būdai yra nepaprastai sudėtingi, reikalaujantys iš meistro tobulų įgūdžių, daugybės žinių ir didelių darbo sąnaudų. Kiek paprastesnis ir greitesnis yra aliejinis auksavimas ir sidabravimas. Be to, šiais metodais padengti paviršiai yra atsparesni, tinka net lauke esančių kūrinių, pvz., cerkvių kupolų, skulptūrų, kryžių ir pan. iš metalo, akmens, stiklo ir kitų inertiškų medžiagų puošybai. Šiuo būdu dekoruojamos ir interjerų detalės.

Blizgusis aliejinis auksavimas. Paviršius dengiamas aliejinio kreidos, švino suriko, pokosto, gintaro lako ir kt. medžiagų gruntu, modeliuojamas bei poliruojamas iki blizgesio. Po to du, tris kartus tepamas aliejinio gintaro laku, kaskart džiovinamas ir poliruojamas. Maždaug po mėnesio, išdžiūvus paskutiniame lako sluoksniui, paviršius poliruojamas, atgaivinamas specialiu auksavimui skirtu aliejinio laku „Mordan“ arba pokostu ir auksuojamas. Šiuo būdu auksuojant gauname gražią blizgančią dangą, bet ji mažiau blizga negu polimentinė veidrodinė.

Matiškasis aliejinis auksavimas. Aliejinio gruntu padengtas paviršius tepamas spirituiniu šelako laku, o šiam išdžiūvus – dažais iš aliejaus, lako ir švino geltonojo pigmento. Aukso lakšteliai klojami ant dar ne visai išdžiūvusio paviršiaus. Aukso nepoliruojamas, bet išlyginamas vatos tamponėliu ar minkštu voverės teptuku, po to dengiamas matiniu gamtinių dervų laku. Jis suteikia auksuotam paviršiui švelnų, aksominį blizgesį.

Abu aliejinio auksavimo būdai gali būti derinami: iškiliuos reljefinio ornamento vietas auksuojamos blizgiuoju, o giliosios – matiškuoju būdu.

XIX–XX amžiaus pradžios bagetiniai rėmai dažniausiai yra ne

auksuoti, bet sidabruoti ir padengti geltona, auksą imituojančia spiritinio arba aliejinio lako danga. Lakas suteikia rėmams ne tik taurumo ir dekoratyvumo, bet ir apsaugo sidabrą nuo oksidacijos.

Aukso ir sidabro lakšteliai – tai plonai iškalti, nedideli (8 x 8 cm arba 9 x 9 cm) aukštos prabos metalo lapeliai. Jie yra tokie ploni, vos 0,06 μ storio (!), kad pirštais jų liesti negalima. Auksuojant ar sidabruojant lakšteliai imami ir klojami tik specialiai tam skirta šluotele, pagaminta iš voverės uodegos plaukelių. Aukso ir sidabro lakšteliai kalami rankomis. Seniau kalti lakšteliai yra šiek tiek storesni, todėl ir senųjų kūrinių metalų dangos šiek tiek patvaresnės, nei naujesniųjų. Dabar storesni aukso lakšteliai naudojami interjerų polimentiniam auksavimui arba auksuoti eksterjerų detales blizgiojo aliejinio auksavimo metodu.

Vėlyvojo baroko rėmai prieš restauravimą.

Rėmai būdavo dengiami ir potale – puikios kokybės plovnyčiais vario lydinų lakšteliais, pagamintais panašiu būdu, kaip auksiniai bei sidabriniai, ir lakuojami šelaku. Šią auksą imituojančią dangą nesunku atpažinti: ji tamsesnė, be to, lako pažeidimų vietose greit atsiranda vario korozijos židinių.

Istorinių rėmų pažeidimai

Iki mūsų dienų išlikę senieji auksuoti ir sidabruoti rėmai yra dažniausiai labai pakitę. Beveik visi buvo ne kartą atnaujinti: perauksuoti, persidabruoti, padengti aukso pakaitalu ar perdažyti keliais aliejiniais dažų, dažniausiai bronzos, sluoksniais. Perdažydavo ar gruntuodavo nebūtinai profesionalas. Meistras atlikdavo taip, kaip mokėdavo ir tomis medžiagomis, kurios pasitaikydavo po ranka. Deja, prieš atnaujindamas auksuotę, sidabruotę ar perdažydamas jis

mechaniškai suardydavo paviršių, kad jo naujai dedamas gruntas gerai prikabėtų prie senosios dangos. Tokių „restauravimų“ pasekmė – sudarkytos formos, suniveluota drožyba ar lipdyba, o atnaujinta auksuotė ar sidabruotė nebeprilygsta autentiškosios dekoratyvumui ir išraiškingumui. Tačiau pasitaiko atvejų, kad pertapymai, naujas auksavimas ir sidabravimas, kiti pakeitimai, dengiantys pirminį autentišką sluoksnį, yra nors ir vėlesnio laikotarpio, bet taip pat vertingi, todėl saugotini.

Kitai yra atsitikę su XIX–XX a. pr. bagetinėmis rėmais. Sovietmečiu muziejai neturėjo teisės įsigyti aukso ir sidabro lapelių. Todėl konservuodami didesnę meninę vertę turinčius rėmus, restauratoriai retušuodavo akvarele, o kitiems, ypač bagetiniams rėmams tvarkyti buvo naudojami bronzos ir aliejiniai dažai. Savaimė aišku, kad toks restauravimo būdas nebuvo tinkamas. Per ilgesnį laiką bronzos pigmentai oksiduojasi, aliejiniai dažų rišamoji medžiaga prasiskverbia ir suardo kreidinį gruntą, aukso ir sidabro dangas.

Dar viena labai svarbi auksuotų ir sidabruotų rėmų sunykimo priežastis – saugojimo sąlygos. Nemažai paauskuotų rėmų kartu su

paveikslais ar be jų į Lietuvos muziejus yra patekę iš sovietmečiu suniokotų dvarų, uždarytų bažnyčių. Per kiaurus stogus ir sienas smelkėsi drėgmė, per paveikslus, skulptūras, interjero dekoru detales bėgdavo vanduo. Per ilgą laiką medis nuo drėgmės brinko, pūtėsi, džiūdamas traukėsi ir deformavosi, kreidinis gruntas drėko, pelijo, sluoksniavosi, eižėjo, skilinėjo ir ėmė byrėti kartu su ant jo esančiomis dangomis.

Pagal sunykimo laipsnį rėmus galėtume suskirstyti į tris grupes: mažai sunykusius, vidutiniškai sunykusius ir labai sunykusius.

Prie mažai sunykusių objektų priskiriami tie, kurių medinis pagrindas, gruntas ir metalo dangos yra pakankamai gerai išlikę, stipriai tarpusavyje sukibę, o auksas ir sidabras tik vietomis apsitrynę, nešvarūs.

Vidutiniškai sunykę rėmai yra tie, kurių autentiška auksas ar sidabro danga padengta bronzos ar aliejiniais dažais. Tokių rėmų gruntas pakenktas nežymiai: ryšys su pagrindu pakankamai geras, rišamoji medžiaga nesuirusi, tačiau yra atsiradę grunto krakeliūrai, nedidelių ištrupėjimų. Nežymiai pakeista ornamentika, autentiška auksuotė, sidabruotė.

Labai sunykę rėmai turi tokius pažeidimus: sunaikinta daugelis ornamento ir kitų puošybinių elementų; nepatvari rėmo konstrukcija; mediena pažeista drėgmės, pelėsių ir medžio kenkėjų; trupantis, byrantis gruntas vietomis pakilęs, išsisluoksniavęs, sueižėjęs, rišamoji medžiaga suirusi; daug kur nebelikę auksuotės ir sidabruotės, sidabro danga labai oksiduota; kartais išlikę tik buvusių metalo dangų pėdsakai.

Čia neaparsime menkaverčių ir ypač blogos būklės Podolsko ir Baltarusijos dailės kombinatų pagamintų rėmų. Juos, esant galimybei, reikėtų keisti arba perdažyti. Tai galėtų padaryti muziejuose dirbantys dailininkai ar net patys rinkinių saugotojai.

Rėmų saugojimas ir transportavimas

Paveikslų rėmai yra nepaprastai trapūs ir labai greit pažeidžiami. Todėl reikia atsiminti, kad nešiojant, perkabinant, perdėliojant saugyklose ir transportuojant labiausiai jautrūs ir greičiausiai nukenčia rėmų pakraščiai, kampai, reljefinis ornamentas, gruntas, metalo dangos bei lesiruotės. Ekspонатų nederėtų liesti plikomis rankomis, nes mažiausi prakaito lašeliai gali palikti ant metalo dangos žymę, kurią yra labai sunku, o kartais net neįmanoma pašalinti. Be to, auksas ir sidabro dangos yra ypač plonos ir greit nusitrina. Todėl muziejinių, dirbantis su eksponatais, privalo mūvėti švarias medvilnines pirštines.

Vėlyvojo baroko rėmai po restauravimo.

Geriausia rėmus laikyti stelažuose ar sukabintus ant sienų (stelažų įrengimas aptartas tapybos saugojimo skirsnyje). Saugant rėmus stelažuose, į pertvarą jie turi remtis tik nugarine puse. Jei paveikslų rėmai vis dėlto remiasi vienas į kitą, tai į tarpus turi būti įdėta amortizuojančios ir izoliuojančios minkštos medžiagos: zomšos juostelė, šviri techninė vata, minkšto popieriaus volelis ar, blogiausiu atveju, kartonas. Istorinius, ypač barokinius ir rokokinius rėmus su gausia reljefine drožyba ir lipdyba galima saugoti tik pakabintus ant sienos. Naujus rėmus derėtų laikyti atskirai nuo senų.

Negalima statyti rėmų ant grindų prieš tai nepaklojus kartono ir neapsaugojus rėmo apsauginiu įtvaru iš putplasčio ar neįdėjus rėmų į medinį lovelį su minkšta įklotu.

Jei rėmus reikia gulditi vaizdine puse, pvz., įrėminant paveikslą, ant stalo būtina kloti minkštą tarpinę – techninę vatą, flanelę ar kelių sluoksnių mikalentinį popierių.

Didelius, sunkius rėmus būtinai turi nešti keli žmonės, mūvintys švarias medvilnines pirštines. Istorinius, ypač barokinius ir rokokinius su gausia reljefine drožyba, lipdyba ir ažūrine ornamentika rėmus galima imti tik už bageto, saugant, kad nenuklytų ornamento fragmentai. Tokius rėmus pakuoti, vežti ar pernešti reikėtų įtvirtintus nejudamame įtvare, horizontaliai padėjus, be to, dalyvaujant restauratoriui.

Mažesnius rėmus reikėtų nešti po vieną, ornamentuotą pusę atsukus į jį nešančią darbuotoją.

Rinkinių saugotojas turi nuolat stebėti rėmų būklę,

klasifikuoti juos pagal vertę, sunykimo laipsnį ir pateikti restauruoti ar konservuoti. Daugelio muziejų saugyklose yra avarinės būklės rėmų. Tokius rėmus transportuoti, profilaktiškai jų nesutvarkius, negalima. Tik restauratorius juos kvalifikuotai paruoš pakavimui ir pervežimui.

Pastebėjus vertingų rėmų nykimo požymių, taip pat reikia nedelsiant pranešti restauratoriams. Atsitikus nelaimei, pvz., nukritus eksponatui, sudužus ar nuskilus rėmo fragmentui, būtina viską iki smulkiausių dalelytės surinkti, sudėti į polietileningus maišelius, užrašyti, kuriam eksponatui priklauso, ir pranešti restauratoriui.

Nepažeistus, geros būklės rėmus reikėtų bent kartą per pusmetį nuvalyti. **Jokiu būdu negalima istorinių rėmų valyti drėgna šluoste, kietomis, šiurkščiomis medžiagomis!** Tam tinka tik sausas, minkštas voverės plaukų teptukas.

Nedidelės vertės bagetinius rėmus galima nuvalyti minkštu fleicu ar nusiurbti dulkių siurbliu per marlės tarpinę. ■

LDM P. Gudyno restauravimo centro archyvo nuotr.